

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

26. letnik Ljubljana 1978 1. zvezek

Iva Mikl Curk: Rimska amfora in mortarij — Stran 1

The Roman Amphora And Mortar

Miroslav Pahor: Akrostihi v piranski knjižgi statuten leta 1384 — Stran 4

Acrostics in the Book of the Statutes of Piran in the year 1384

Blaž Resman: Fužinarske cerkve iz začetka sedemnajstega stoletja na Jesenicah — Stran 9

The Churches, Founded by Forge-owners at Jesenice, from the Beginning of the 17th Century

Vlado Valenčič: Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob tercijanskih upravnih reformah — Stran 19

The Relations between Municipal Council of Ljubljana And the State Authorities at the Time of the Administrative Reforms of Kaiserine Maria Theresia

Jože Sorn: Obnavljanje Zaloške ceste v letih 1782—1784 — Stran 27

The Reconstruction of the Zaloška road in the Years 1782—1784

Tone Zorn: Dve poročili o koroškem šolstvu iz leta 1925 — stran 36

Two Reports about the Carinthian School System in the Year 1925

Ivan Simonič: Grad Poljane ob Kolpi — Stran 39

The Castle Poljane by the River Kolpa

Iz starih fotografskih albumov — Stran 42

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 47

Notes on the activity of institutes and associations

Nove publikacije — Stran 52

New publications

Na ovitku: Anf. Capellaris, Trdnjava Kluže pri Bovcu (1752), original v Pokrajinskem muzeju, Gorica

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik dr. Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino

Predstavniki Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani

Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III

Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 120 dn, posamezna številka 40 din.

RIMSKA AMFORA IN MORTARIJ

IVA MIKL CURK

Nekoč je bila amfora nepomembna embalaža za transport tekočih živil, danes pa cenimo skladnost njenih oblik in zbiralci plačujejo zanje mnogokrat več od tistega, kar je nekoč veljala z vsebino vred. Nastala pa je v času in okolju, ki sta znala ustvariti neko popolnost v sozvočju namena in oblike pri vsak dan rabljenem predmetu in tako rodila amforo grško-rimskega sveta.

Zaradi tega, ker je ta stara oblika lončnine spet tako cenjena, ji posvetimo nekaj pozornosti, pomudimo pa se pri njej tudi, saj nam daje mnoge podatke za staro krajevno zgodovino. Ob njej pa naj spregovorimo še o drugi lončeni posodi, ki tudi ni sodila na mizo, o terilnici, melnici ali mortariju. Tudi njena izpoved je zgovorna. Vsekakor pa gre pri obeh za specifičen pojav iz rimskega časa na naših tleh, zato omejujemo naš sestavek na ti dve vrsti rimske lončenine.

Pod preprostim imenom amfora razumemo danes dvoročajni vrč iz helenistične in rimske svetovne trgovine z oljem, vinom in garumom — ribjo omako. Oblika dvoročajnega vrča je seve že mnogo starejša. Posebne mo-

žnosti trgovanja in prometne možnosti so jo specializirale, da je dobila značilno koničasto dno, potrebno za zatikanje v peščeni podshramb, dobila značilni vrat in ročaje, primerne židkosti vsebine in temu, da so posode zlagali v piramidaste kopice na vozovih in v ladijskih trupih. Sredozemlje jo je poznalo povsem izoblikovano že v zadnjih stoletjih pred začetkom našega štetja in le malo spremenjena je bila potem v rabi do konca rimske države. Pri nas jo najdemo le s sledovi rimskega časa, torej prvih petih stoletij novega štetja. Najdejo pa odlomke amfor v plasteh dobršnega dela najdišč iz rimskega časa. V našem sestavku ne želimo dati neke popolne arheološke študije, želimo povzeti le tisto, kar vidimo tako rekoč na prvi pogled.

V Emoni so npr. našli mnogo odlomkov amfor tudi v ruševinah, ki so ostale od stavb.¹ Vse še niso preučene, mestno povprečje pa nam lahko dokaj dobro predstavi situacija na Ferantovem vrtu v Gradišču. Tu so odlomki amfor kar četrtnina številnih lončenih črepinj. Med njimi so črepinje trebušastih in vitkih amfor. Tako se nam kažejo

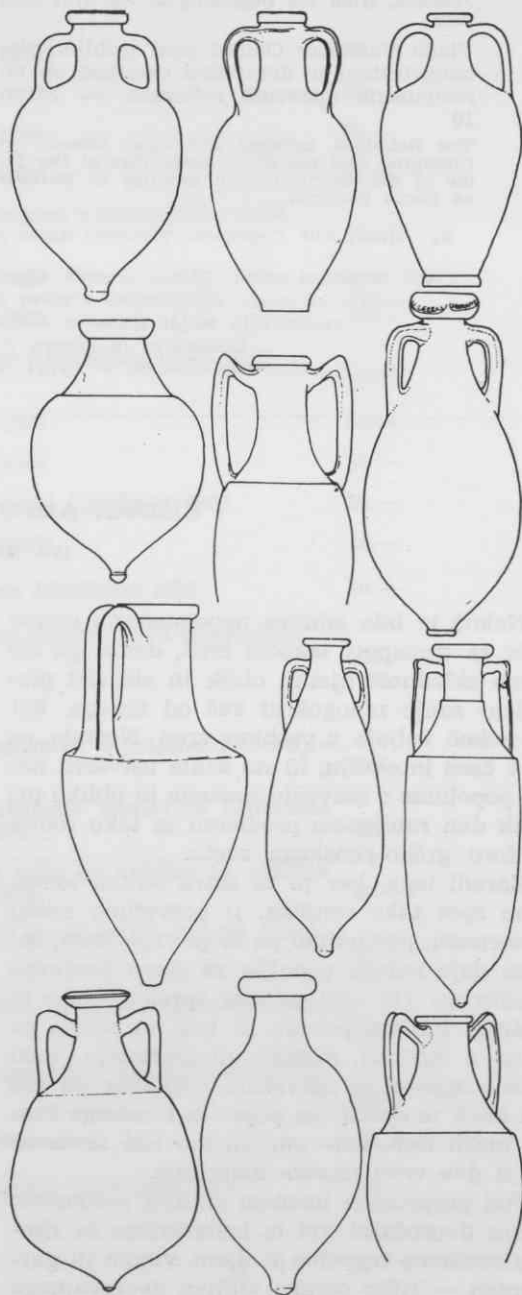
amfore tudi po drugih najdiščih, trebušaste in vitkejše. Dna amfor so čepasta in koničasta, s tem da so čepasta dna lastna trebušastim, koničasta pa vitkim amforam. Ugotovljivo številčno razmerje na Ferantovem vrtu na emonskem forumu bi pričalo, da je bilo vitkih posod nekaj več kot trebušastih. Če sklepamo, kot nam dovoljuje preučevanje v svetu, da so bile trebušaste vinske in vitkejše oljne amfore, je tako razmerje verjetno dokaj splošno in razumljivo. Vina v dnevni rabi ni bilo bistveno manj kot olja, a vino so hranili tudi drugače, v sodih in mehovich, olje pa največ v amforah.

Zdaj pa pogledjmo, kakšni so še sicer najdeni odlomki amfor na videz. Navadno so rdeči, glina je mnogokrat mešana z drobnim peskom. Kadar je glina rumeno pečena, je stena posode porozna, površina pa se zdaj, ko je do določene mere že razpadla, skoraj vedno otira. Sem in tja je površina amfore belkasto premazana. Vse te razlike so posledek različne izbire gline in razlik v izdelavi. Razlike so nastale namerno: vsebina amfore je morala včasih bolj, drugič manj dihati, včasih je morala biti stena posode za vlago bolj odporna kot drugič.

Seveda opazamo po naših najdiščih še nekaj zakonitosti o pojavljanju vendarle različnih, dasi na prvi pogled tako monotoni amfor. Zanimivo je - to trditev nam podpirajo najdbe od morja skozi Ljubljano do Ptuja in Prekmurja — da so v različno starih plasteh vendarle našli zastopane skoraj vse različice oblik in obdelave. To bi nam potrjevalo tudi druge v rimski državi ugotovljeno resnico,² da je obliko amfore in tehniko izdelave narekoval predvsem namen rabe posode in da se amfore, ki so v njih hranili določen proizvod, tudi po sto let ne v tehnologiji ne v obliki niso spremenile. Kadar pa obravnavamo najdišče z več odlomki amfor, pa vendarle vidimo, da so rumene amfore, pa amfore z ostrimi kleki ramen in ročajev in ostrimi robovi ustij rajši starejše kot mlajše (seve ne vse!) rajši pozne, mlajše pa so amfore s slabo pripravljeno glino ali prečno nažlebljenimi stenami. Zelo mešana s peskom je glina manjših amfor. Zdi se, da so bile namenjene vsebini, ki jo je bilo treba dobro zapreti in ki je bila občutljiva na temperaturne spremembe, tako da so mogoče v njih hranili eterična olja.

Zanimivosti o amforah lahko nizamo še dalje. Na neki ptujski amfori je npr. napisano, da so bile v njej v med vložene bele olive.³ Na amforah je zelo mnogokrat odtisnjeno ime lastnika proizvoda, ki je bil v amfori. Pri nas srečujemo imena lastnikov istrskih

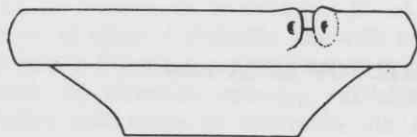
veleposestev (npr. Laekanius Bassus, Ael. Crispina), ime lastnika iz srednje Italije, pa tudi oznako cesarskega veleposestva, prav tako bržčas iz Istre.⁴ Ob tem naj omenimo, da so znani dokazi, kako je npr. vinorodna Dalmacija, polna oljk, nekaj časa uvozila precej španskega olja in vina, kot pričajo pečati z amfor v Splitu in Solinu⁵ — tudi tedaj včasih tako nerazumljiva logika dnevnih zahtev trgovine! V naše kraje pa so amfore z vsebino vozili z zahoda, iz Ogleja. V Oglej

Izbor amfor iz Slovenije

je vino in olje in garrum prihajal po morju iz zahodne Istre pa vzdolž morskega toka z vzhodne obale srednje Italije. Kar zdaj vemo, nabavljachi za naše kraje dalj niso segli.

Po vseh najdbah sodeč so amfore in njih vsebina prišle k nam takoj skupno z Rimljani. V največji razprostranjenosti po deželi so bolj zanesljivo znanilec starejših rimskih stoletij kot mlajših. Večkrat ugotovljeno je dejstvo, da je poznorimski čas v široki potrošnji vse bolj zamenjeval le dobrine znotraj posameznih, dasi ne zelo majhnih pokrajinskih enot. Nikakor sicer ni pogrešal tudi od daleč pripeljanih dobrin, saj je npr. Rim v poznem cesarskem času šele na veliko uporabljal orientalske dišave, svilo itd. A te dobrine so bile vendarle omejene na trg v večjih mestih. Tako najdemo, kot smo rekli, odlomke amfor v Emoni še v zelo poznih plasteh. Ker kažejo nekaj posebnosti (pred-

Mortarium

vsem slabšo obdelavo glin), skoraj ne moremo misliti, da so ostanek starejših časov. Vsekakor so še dokaz širše trgovine, ki pa je slabela po obsegu in kvaliteti.

Ne moremo pa nehati govoriti o amfori, ne da bi posvetili besedo ali dve amfori kot zbirateljski trofeji. Nič ni slabega, če želimo s tem lepim izdelkom obogatiti zasebno zbirko. Toda poiščimo pot do predmeta s pomočjo zakonite, nadzirane trgovine ali zbirke in ne tako, da v divji, kaznivi trgovini podpiramo delo »divjih«⁶ ribičev amfor. Ti so uničili že mnogo enkratnih sledov ladij in z njimi povezanih podatkov zaradi prodaje amfor, samo neznatnega dela zgodovinskega bogastva podmorskih ležišč v Jadranu.

Nadalje smo se želeli pomuditi pri terilnici, melnici. Po obliki velika plitva skleda (široka vsaj 32 cm, včasih pa tudi še enkrat toliko) s širokim izvihanim robom in debelimi stenami je iz rumeno ali rdeče pečene glin. Istemu namenu so služile marmornate plitve skleda s čepki na rabu ali nekaj manjše, pa bolj globoke in včasih po robu lepo okrašene skleda iz temnordeče lončenine, ki so jo po rimski državi vozili iz sedanje srednje Francije. Posode iz navadne lončenine, ki jih najdemo zlasti v Ptujju pri nas, so večkrat blizu dulca v robu označene ž žigom izdelovalca. Površina je utrjena mnogokrat z rde-

čim premazom, pri vseh lončenih posodah pa je notranjost skleda posuta s kremenčevimi zrnici in pogosto še steklasto glazirana.

Arheologi so dolgo ugibali čemu je služila ta razmeroma daleč razširjena starina. Po ugotovitvah raziskovanja je bila povezava z mortarijem, znanim iz rimskih pisanih virov, bolj ali manj na dlani.⁶ Zagotovo vemo, da je služil mortarij drobljenju začimb, domnevali pa so, da je bil za čiščenje in pripravo kaše, mešanje mezgastih jedi in za sirjenje mleka.⁷ Vsaka utemeljitev posameznih razlag ima nekaj zase, pa bi tako rekli, da so v posodi mešali in drobili razne sestavine jedi.

Pri nas jo najdemo malone povsod, kjer so rimski sledovi, dasi ne posebno v velikih količinah, (ta podatek ni brez pomena!). Najdbe v Emoni in še posebej v Poetoviu nam tudi za naše kraje dokazujejo trditev, da so površino začeli utrjevati z raznimi premazi pretežno šele konec 2. stoletja, steklasta glazura hrapave notranjosti pa je značilnost poznih obdobij po začetku 4. stoletja. Med slovenskimi najdbami so daleč v večini izdelki poznega časa. Posebno pozna najdišča⁸ so dala razmeroma mnogo odlomkov marmornih terilnic. V Poetoviu so našli zlasti v nekaterih okoliših zelo veliko odlomkov terilnic v boljši in slabši izdelavi in to že iz zgodnjega 3. stoletja.

Vsi ti nametani strokovni podatki nekaj povedo o vsakdanjem življenju rimske dobe. Prav gotovo je mortarij orodje značilnega rimskega pripravljanja hrane in dokaz določeno porimljanje vsakdanjih navad. V prvih dveh stoletjih je doma v večjih naseljih in mestih, kjer je bilo več prišlekov, pozneje pa ga srečamo povsod po deželi do zadnjih zavetij staroselcev do prihoda Slovanov. To nas utrjuje v veri, da je mortarij služil za več delovnih procesov pri pripravi hrane, le z eno izmed razlag ne moremo zajeti vse njegove razprostranjenosti, saj npr. v poznem času ne moremo verjeti večjim količinam tujerodnih začimb v vsakdanji rabi. Tedaj so v mortariju gotovo pripravljali tudi kaj, kar je rodilo domače polje ali gozd.

Še to bi dodali. Velike količine odlomkov mortarijev na Zg. Bregu v Ptujju, ki smo o njih govorili, pričajo o pripravi večjih količin hrane v stavbah, ki so v 3. stoletju stale tam. Ta ugotovitev pa lepo sodi v okvir ugibanja, da so morala biti na Zg. Bregu (zaradi tam najdenih napisov, ohranjenih razporedov prostorov v ohranjenih tlorisih stavb, grobnih in drugih drobnih najdb) tik poleg reprezentančnih prostorov tudi stanovanja vojaških oddelkov, sestavin provincialne in cesarske uprave, ki je bila delež Poetovia.⁹

Tako se nam kaže nekaj iz vsakdanjosti časa pred dvema tisočletjema s pomočjo lončenih odlomkov in trenutki, ko zaživi drobec davnega življenja zaradi zbranih podatkov, dajejo ceno pregledovanju in analizi stotin in stotin črepinj iz naših arheoloških najdišč.

OPOMBE

1. Obsežna zavarovalna izkopavanja je po letu 1961 vodila dr. Ljudmila Plesničar. Zahvaljujem se ji, da sem mogla obdelovati keramične najdbe na Ferantovem vrtu, Čemažarjevem in Jakopičevem vrtu ter na prostoru pri šoli Majde Vrhovnik. Osnovno informacijo o najdiščih in drugih najdbah daje L. Plesničar, Varstvo spomenikov 9, 1965, 194, ista, VS 10; 1966, 150 s in 200,

ista VS 13—14, 1970, 188 in ista Arheološki vestnik 23, 1972, 367 ss. Ista avtorica je obdelala amfore iz emonskih grobišč v Keramika emonskih nekropol, Diss. et monographiae 20, 1977, 57. — 2. M. H. Callender, Roman Amphorae, London 1965, XXII ss. — 3. I. Mikl, AV 11—12, 1961, 156. — 4. M. H. Callender o. c. šte. 39, 103, str. 65. J. Šašel AV 23, 1972, 427. — 5. N. Cambi, AV 26, 1976, 115 ss. — 6. D. Baatz, Acta rei cretariae Romanae fautorum 17—18, Augst 1977, 147 ss. — 7. ibid. 148, A. Schörgendorfer, Römische Keramik der Ostalpenländer, Wien 1942, 180. — 8. Vranje pri Sevnici, kjer vodi še nedokončana izkopavanja dr. Peter Petru, in Svete gore nad Sotlo, kjer vodi dela dr. Paola Korošec. V podrobnosti je gradivo na obeh najdiščih seve še v obdelavi. — 9. Prikaz situacije v najdišču VS 21, 1977, 252, sklepi pa v tisku v AV 29.

AKROSTIHI V PIRANSKI KNJIGI STATUTOV LETA 1384

MIROSLAV PAHOR

V literaturi je akrostih zelo starega izvora. Po Diogenesu iz Halikarnasa, ki mu je dal to ime, so ga spoznali že stari Grki klasične dobe. Diogenes Laertius, ki ga je imenoval *Παροστίζης* trdi, da ga je prvi uporabil Epidarmos z otoka Kosa. Taisti Diogenes navaja, da so včasih akrostih uporabljala tudi preročišča, da so bolj zakomplicirala odgovore prosilcev. Najstarejši akrostih, ki ga poznamo, je ohranjen na nekem grško-egipčanskem papirusu, ki je nastal med leti 193 in 190 pr. n. št. Vertikalno bran se glasi *Εὐδοξὸν τέχνην* kar pomeni »Evdoksova umetnost«. Evdoksijs je bil v svoji dobi znan astronom. V heleniistični dobi se akrostih uporablja tudi na nagrobnih spomenikih.¹ V rimski literaturi ga je uporabljal Plautus. V nekaterih njegovih delih začetne črke posameznih argumentov, brane vertikalno, dajo naslov komedije. Po Ciceronu pa je v Rimu prvi uporabljal akrostih Ennius v neki pesmi, v kateri prve črke posameznih verzov, brane prav tako vertikalno, pokažejo besedilo: »Q. Ennius fecit«. Pogosteje so akrostih uporabljali latinski pesniki v stoletjih tako imenovane literarne dekadence, ko se opaža bolj igračkanje z verzi, kakor prava poezija. V zgodnjekrščanski literaturi opazimo alfabetski akrostih, ki je orientalnega izvora. V takem primeru dajo posamezne kitice celotno abecedo. Temu pravijo akrostih ali kitice v abecednem redu. V srednjeveški literaturi so akrostih

prvi prevzeli Provansalci. Sledili so jim francoski pesniki. V Italiji sta ga prva uporabljala Dante da Majano in pisatelj Dekameron Giovanni Boccaccio. Od Francozov so akrostih prevzeli Angleži in Nemci.² V Nemčiji ga je prvi uporabljal Gottfried iz Strasbourga, ki mu je sledil Rudolf von Enns.³

V stari makedonski in srbski literaturi so ga prav tako poznali. V Makedoniji je akrostih dobil tudi svoje novo krajevo ime tj. »krajegranesija«. V Dalmaciji sta ga poznala predvsem renesančna pesnika Džore Držić (1461—1501) in Šišmundo Menčetić Vlahović (1457—1527)⁴ Vse to v literaturi.

Ni mi znan primer, da bi akrostih zašel v pravne dokumente in v pravno strokovno literaturo ali celo zakonodajo pred letom 1384, ko se kar štirikrat pojavi v tedanji piranski knjigi statinov,⁵ ki je bila sprejeta kot četrta redakcija statinov tega mesta v XIV. stoletju.

Piranska oligarhija, ki je že leta 1358 s tedanjimi statini trajno zagotovila oblast in upravo mesta in občine Piran najvažnejšim mestnim družinam, se je leta 1383 odločila — kakor so ji pač narekovali stari občinski zakoni in običaji — ponovno pregledati in reformirati svoje statute. V času podestata Luke Viadra in sodnikov Markvarda Apollonia, Krištoforja de Mafeja, Petra Foie in Almerika Gojne, ki so vladali najbrže v prvi tretjini leta 1383, je bil v velikem svetu izvoljen »svet modrih«, ki mu je bila popolnoma zau-